

All data and analysis held above about how Amazon could achieve such a well-made Corporate Governance strategy can be role model for any local Uzbek organizations. Therefore, it is time to take a serious action, because market in terms of investment volume is ready for buying real and reliable shares of companies and it is nearly impossible to change the condition of dead market position to positive side without learning and implementing real life successful cases of international big corporations.

References

1. Roddy Sunguro, "Corporate Governance Analysis of Amazon.com, Inc.", ResearchGate, 2020, DOI: 10.13140/RG.2.2.26875.34083
2. Naramta Singh, "Purpose of Corporate Governance & What are their codes?" London Institute of Business and Technology, November 2018,
3. Mark Hall, "Amazon.com", Britannica, May 2023 (<https://www.britannica.com/topic/Amazoncom>)

KORPORATIV BOSHQARUV TIZIMI VA UNI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Ruziboyev Azizbek Abdurahmon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Ruziboyevaziz02@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu tezisdagi xorij amaliyotida korporativ boshqaruv tizimining o'ziga xos xususiyatlari, korporativ boshqaruvning Yaponiya, Germaniya, Janubiy Koreya modellari o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida xususiylashtirishning asosiy ko'rsatkichlari hamda korporativ boshqaruvni asosiy modellarining taqqoslama xususiyatlari tahlil qilingan. O'zbekistonda korporativ boshqaruvning milliy modeli shakllanishi xususida fikr yuritilgan. Tezis xorij amaliyotida korporativ boshqaruv tizimining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga, ta'assischilar kapitalidagi davlat ishtirokidagi korxonalarini boshqarish, korporativ boshqaruvning xorijiy modellariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: korporativ boshqaruv, aksionerlik jamiyatlari, korporatsiya, ingliz-amerika modeli, yapon-germaniya modeli, Janubiy Koreya modeli, insayder modeli, autsayder modeli.

Xorijiy mamlakatlarda aksiyadorlik kapi talniboshqarish tizimi muayyan mamlakatning shart-sharoitlari va o'ziga xosliklariga muvofiq rivojlanmoqda. Korporativ boshqaruvning ingliz-amerika, germaniya (kontinental) va yapon modellari ajratib ko'rsatish an'anaviy hisoblanadi. Ingliz-amerika modeliga tarqoq, autsayderlik aksiyadorlik mulki, korporativ boshqaruvning ikki pog'onali tizimi (direktorlar kengashi va ijroiya direksiyasi) mavjudligi, korporatsiyalar faoliyati ustidan nazorat qilishning liberal vositasi sifatida fond bozorining roli muhim ekanligi xosdir. Germaniya modeli qoidaga ko'ra, markazlashtirilgan xarakterga ega bo'lgan katta hajmdagi insayderlik mulki mavjudligi bilan tavsiflanadi. Germaniya modeli doirasida uch pog'onali korporativ boshqaruv tizimi o'ringa ega bo'lib, unda direktorlar

kengashi va ijroiya direksiyasidan (korporasiyani joriy boshqarish organi) tashqari, korporativ boshqaruv tizimi ustidan mustaqil nazorat funksiyasini amalga oshiradigan kuzatuv kengashi ham mavjud. Yaponiya, Ingliz-amerika va Germaniya modeli bilan taqqoslaganda, korporativ boshqaruvning axborot jihatidan ko'proq «yopiq»ligi bilan tavsiflanadi.

Ushbu model doirasida korporatsiyalarni boshqarish tizimini shakllantirish va rivojlantirishga moliya institutlari, birinchi navbatda, sanoat korporatsiyalari faoliyatini moliyalashtirish sohasida ham, korporativ nazorat sohasida ham keng doiradagi funksiyalarni bajaradigan yirik bank tuzilmalari jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, korporativ sektorda davlat mulki ulushining ancha kichikligi va korporatsiyalar rivojlanishi ustidan davlat nazoratining yetarli emasligi, xususan, Dj.Stiglisning fikriga ko'ra, 2008-2009 yillarda global moliyaviy iqtisodiy inqirozga olib kelgan 2007 yilda AQSh iqtisodiyotidagi moliyaviy inqirozning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Germaniya iqtisodiyoti uchun mintaqaviy darajada shakllantiriladigan odatiy korporatsiyalar aksiyalarining jiddiy paketi mintaqaviy hukumatlarga tegishli bo'lgan, hamda bir vaqtning o'zida ham yuridik, ham jismoniy shaxslarga tegishli bo'lgan – qoidaga ko'ra, shu hududning rezidentlari aksiyadorlar sanalgan kompaniyalar hisoblanadi. Bunda Germaniya mintaqaviy hukumat vakillari, qoidaga ko'ra, bu turdagi korporatsiyalarning direktorlar kengashida ham, Kuzatuv kengashida ham ishtirok etadi. Bu esa, uning rivojlanishi ustidan nazoratni amalga oshirishga ham, muayyan hududning iqtisodiy tizimini takomillashtirish yo'nalishidagi investision faoliyat ustuvor yo'nalishini ta'minlashga, ijtimoiy vaziyatning yomonlashuviga yo'l qo'ymaslikka ham imkon beradi. Jismoniy shaxslar uchun esa, davlatning bu turdagi kompaniyalar korporativ boshqaruv tizimidagi ishtirok etishi, korxonalarining nisbatan samarali faoliyat ko'rsatishining qo'shimcha kafolati hisoblanadi va mos keluvchi mintaqalar aholi guruhlarining ijtimoiy farovonlik darajasi bevosita unga bog'liq bo'lib, ular uchun bunday korporatsiyalar ham ish beruvchi, ham dividend va qimmatli qog'ozlar qiymatining o'sishi ko'rinishida qo'shimcha daromad olish manbasi hisoblanadi.

Janubiy Koreya modeli doirasida davlat, qoidaga ko'ra, yangi, birinchi navbatda, innovatsion-sanoat korporativ tuzilmalarining normal rentabellik darajasiga chiqishini ta'minlaydi, shundan keyin esa aksiyalar davlat paketini tashqi investorlarga sotishni amalga oshiriladi. Shu tariqa, Janubiy Koreya modeli doirasida korporativ mexanizmlar norasmiy mexanizmlar bilan almashinadi. Bu esa uzoq muddatli istiqbolda korporatsiyalar rivojlanishida jiddiy risklarga olib kelishi mumkin.

Davlatning korporatsiyalar kapitalida ishtirok etishi borasida Skandinaviya modelini boshqalardan ajratib turadigan asosiy xususiyat korporativ boshqaruv mexanizmi va davlat vakillarining direktorlar Kengashida ishtirok etishi vositasida muayyan aksiyadorlik jamiyatlari va butun milliy iqtisodiyot, uning yetakchi tarmoqlari va hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish strategiyalarining muvofiqligini ta'minlash hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi davlat aktivlarini boshqarish agentligining ma'lumotiga ko'ra, 2020-yilning yanvar-iyun oylarida 462 ta korxonalar va ob'ektlar xususiylashtirildi. Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, eng ko'p xususiylashtirilgan ob'ektlar soni Toshkent viloyatida 82 ta (17,8 %), Farg'ona viloyatida – 63 ta (13,6 %), Qashqadaryo viloyatida – 52 ta (11,3%), Jizzax viloyatida

– 51 ta (11,0%), Toshkent shahrida – 34 ta (7,4 %), Samarqand viloyatida – 33 ta (7,1%), Buxoro viloyatida – 25 ta (5,4%) ni tashkil etdi. Umuman, bizning fikrimizcha, davlat ishtirokidagi kompaniyalarda korporativ boshqaruv mahalliy tizimini takomillashtirish jarayonida ko'rib chiqilgan xorijiy modellarning quyidagi elementlaridan foydalanish mumkin:

– ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni boshqarishni mintaqaviy darajada rivojlantirish (Germaniya modeli);

– davlat boshqaruv sohasidagi kadrlarni korporatsiyalar Direktorlar Kengashi va top menejmenti sohasiga tizimli, oshkora va ob'ektiv rotasiya qilish amaliyotini rivojlantirish (Yaponiya modeli);

– korporativ mexanizmlar orqali davlat vakillarining ta'sirini maqsadli yo'naltirilgan tarzda oshirish vositasida korporatsiyalar rivojlanish strategiyasi va tarmoqlar, hududlar faoliyati strategiyalarining muvofiqlik darajasini oshirish (Skandinaviya modeli)

Korporativ boshqaruvning xalqaro tan olingan tamoyillari mavjud bo'lib, O'zbekistonda unga amal qilinishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu o'z navbatida istiqbolda respublikamiz iqtisodiyotida korporativ tashkilotlar faoliyatini yanada rivojlantirish va takomillashtirish asosida milliy iqtisodiyotimizni mustahkamlanishiga va raqobatbardoshligini oshishiga olib keladi.

Insayder modeli ko'proq Germaniya va Yaponiya kompaniyalari uchun xos, ya'ni bu yerda banklar, kredit-moliya muassasalari va boshqa kompaniyalar (masalan, asosiy yetkazib beruvchilar yoki firmaning mijozlari) ko'pincha kompaniya aksiyalari ning egalari hisoblanishadi. Ushbu model autsayder modelidan shunisi bilan farq qiladiki, korporativ moliyalash moliyaviy va savdo aloqalari tufayli kompaniyada uzoq muddatli strategik manfaatlarga ega bo'lgan strategik sarmoyadorlar tomonidan amalga oshiriladi.

Autsayder modeli moliya bozorlarining jadal o'sishiga ko'maklashadi, chunki unda axborot oshkora va teng taqsimlanadi, bunda, ayniqsa, mayda aksiyadorlarni himoyalashga jiddiy e'tibor qaratiladi. Autsayder modeli ko'proq ingliz saksoniya modeli deb ataladi hamda AQSh va Buyuk Britaniyaga xosdir, ya'ni ushbu mamlakatlarda ko'pchilik o'rta va yirik kompaniyalar o'z sarmoyasini katta miqdorda aksiyalar chiqarish hisobidan ko'paytiradi. Korporatsiya aksiyalari paketining maydalanishi ushbu holatda aksiyadorlardan hech biri menejmentning harakatini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'lmasligini anglatadi. Nazorat faqatgina aksiyadorlarning jamoaviy sa'y harakatlari bilan amalga oshiriladi.

Ingliz-amerika modelida korporatsiya faoliyatiga direktorlarning unitar kengashi rahbarlik qiladi. AQShda korporatsiya to'g'risidagi davlat qonunlari direktorlar kengashi a'zolarining boshqarish va kuzatish funksiyalarini ajratmaydi, ular faqat korporatsiyaning umumiy ishi uchun javob beradi. Ijrochi va mustaqil direktorlar (ya'ni, kompaniya manfaatlarini namoyon etuvchi ma'murlar va chetdan taklif etilgan, mustaqil ma'murlar) o'rtasida kengash a'zolarining funksiyalarini taqsimlash to'g'risidagi qaror kompaniya aksiyadorlari tomonidan qabul qilinadi yoki direktorlar kengashining a'zolari va menejerlar tomonidan hal etiladi. Sharqiy Yevropa va sobiq ittifoqning aksariyat mamlakatlarida korporativ boshqaruv tizimining qonunchilik bazasini shakllantirishda ko'proq Germaniya modelidan foydalanildi va direktorlar

kengashining ikki pog'onali tizimi qabul qilindi. O'zbekistonda korporativ boshqaruv tizimi qonuniy jihatdan ko'plab o'tish iqtisodiyotiga asoslangan mamlakatlarda qabul qilingan ikki pog'onali (insayder) modelga asoslanadi (Kuzatuv kengashi va boshqaruv). Biroq, mamlakatda korporativ boshqaruvning hozirgi holati sarmoyadorlar (aksiyadorlar)ning kompaniyani (ayniqsa, xususiy lashtirish natijasida tashkil etilgan aksiyadorlik jamiyatlarini) boshqarishdagi passiv roli bilan tavsiflanadi.

Jahon amaliyoti shundan dalolat bermoqdaki, korporativ boshqarish mexanizmlari davlat tartibga soluvchi organlari, sud organlari, ishbilarmon doiralarning o'zlari tomonidan ishlab chiqilgan ma'lum bir qoidalar, me'yorlar doirasida faoliyat ko'rsatadi. Ushbu qoidalar, me'yorlar va andozalar yig'indisi korporativ boshqaruvning institusional asosini tashkil qiladi. Uning asosiy elementlarini quyidagicha ajratish mumkin: qonuniy huquqlar me'yorlari va qoidalari; ixtiyoriy ravishda qabul qilingan korporativ boshqarish andozalari haqidagi kelishuvlar va uning kompaniyalar darajasida amalga oshirilishini tartibga soluvchi ichki me'yorlar; biznesni yuritishning umumiy qabul qilingan amaliyoti va madaniyati.

Bugungi kunda O'zbekistonda korporativ boshqaruvning milliy modeli shakllanish bosqichida turibdi. Milliy qonun hujjatlarida korporativ boshqaruvning ko'plab umumiy qabul qilingan tamoyillari o'z aksini topgan. Biroq, ularni amalga oshirish amaliyoti va korporativ xulq-atvor an'analari endigina shakllana boshladi. Korporativ xulq-atvor bilan bog'liq ko'plab masalalar qonun doirasiga kirmagan va yuridik xususiyatga ega emas, balki axloqiy xususiyatga ega. Shuning uchun chet el tajribasi hamda korporativ boshqaruv milliy amaliyoti xususiyatlarini hisobga olgan holda korporativ xulq-atvor kodeksini ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Unda esa korporativ boshqaruv va korporativ madaniyat sohasidagi axloqiy andozalarni shakllantirish uchun asos solingan bo'lishi kerak. Bu ham milliy kompaniyalarning investisiyaviy jozibadorligi oshishiga ko'maklashadi.

Korporativ boshqaruvning mashhur ingliz-amerika modeli bilan yapon-german modeli o'rtasidagi mavjud farqlar menejmentning mavjud maktablari doirasida yuzaga keladi. Agar korporativ boshqaruvning ingliz-amerika modeliga chuqur va tor ixtisoslashuv xos bo'lsa, yapon maktabining asosida universallashtirish yotadi. Kelgusida korporativ nazoratning ta'sirchan milliy modelini shakllantirish uchun ikkala tizim asosiy unsurlarining optimal tarzda uyg'unlashuvi yo'lini faol qidirish tufayli ularning o'zaro chambarchas bog'lanib ketishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Яушев Р.И. Состояние и проблемы управления государственными пакетами акций корпораций// Корпоративное управление в Узбекистане. Материалы научно-практической конференции.Т.: 2004. С.15.
2. Xamidulin M.B. – Korporativ madaniyat va korporativ boshqaruv-T.: Akademiya, 2007. -224 b
3. Berle A., Means G. The modern Corporation and Private Property – New York: Macmillan, 1932. – 478 p.
4. Madiyorov T.K. Dehqonchilik-sanoat majmuida ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar tizimi va korporativ boshqaruvni joriy etish xususiyatlari: iqt. fan.dok. ... dis. ishi. - T.: 1993

5. Zaynutdinov Sh.N., Rahimova D.N. Korporativ boshqaruv asoslari. – T.: Akademiya, 2007. – 48 b.
6. Jonathan P. Charkham. Keeping Better Company: Corporate Governance Ten Years On. «Oxford University Press», 2005. P.127.
7. Стиглиц Дж. Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса. М.: Эксмо, 2011. С.54.
8. Ханкелдиева Г.Ш. Особенности корпоративного управления в акционерных обществах с государственным участием// Бюллетень науки и практики. №11, 2017 г. Научный журнал. Нижневартовск. С.357-363. (Open Academic Journals Index 0.350).
9. Xankeldieva G.Sh. Jahon moliyaviy -iqtisodiy inqirozi sharoitida korporasiyalar boshqaruvi samaradorligini oshirish masalalari //Iqtisodiyot va ta'lim 2009 y. №3. B.64-67

KORPORATIV BOSHQARUV TIZIMIDA ICHKI AUDIT XUSUSIYATLARI

Ilxamov Shavkat Islamovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, DSc.

Annotatsiya

Maqolada korporativ boshqaruv tizimida ichki audit jarayonida auditor hisob tizimini va hisobotni tashkil etishni nazorat qilish, turli ko'rsatkichlarni hisoblashni, soliq stavkalarini, koeffitsientlarini, qonuniy hujjatlarni va turli me'yoriy hujjatlarni, shuningdek, hisob yuritishda turli ko'rsatkichlarni hisoblash amallarini qo'llash xususiyatlari, jumladan, ichki audit jarayonini avtomatlashtirish, me'yoriy-huquqiy axborotlarini kompyuter xotirasida saqlash kabi masalalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: korporativ boshqaruv, ichki audit, buxgalteriya hisobi, hisob yozuvlari, ichki xo'jalik nazorati, moliyaviy holat, xarajatlar manbai, zaxiralarni aniqlash, boshqarish tizimi

Korporativ boshqaruv uchun xarakterli ichki audit o'tkazish tartibiga ta'sir qiluvchi bir qator o'ziga xos xususiyatlar mavjud.

Bu xususiyatlar quyidagi omillar ta'sirida kelib chiqadi:

- a) hisobotni tayyorlash va hisobni yuritishga javobgar tarmoq ishchilarining yo'qligi yoki cheklanganligi;
- b) bunday iqtisodiy subyekt faoliyatiga yakka boshqaruv yoki mulkdorning har tomonlama ta'siri bo'ladi.

Amaliy ichki audit nomli o'quv qo'llanmada korporativ boshqaruv ichki auditi vaqtida asosiy e'tiborni quyidagi omillarga qaratish mumkinligi e'tirof etilgan:

- a) hisob yozuvlarining muntazam yuritilmasligi, formal talablarga rioya qilinmasligi, buxgalteriya hisobotida kamchiliklar paydo bo'lish havfini oshiradi.
- b) iqtisodiy subyekt rahbarlari audit vaqtida auditorlik xulosasini beruvchilarni, hisobni qayta tiklash, yo'l qo'yilgan xatoliklarni to'g'rilash, buxgalteriya hisobotini tayyorlash kabi ishlarni auditorlik tashkiloti qo'shimcha xizmat tariqasida qilib beradi, deb noto'g'ri fikrlashadi.